

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۸۰ / ۱۰ / ۲۶

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
سازمان اسناد و کتابخانه ملی

دانشگاه تهران
دانشکده حقوق و علوم سیاسی

عنوان حبس و توقیف غیر قانونی در حقوق کیفری ایران

نگارش

015933

سید افشین موسوی تومتری

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر حسین آقایی نیا

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر غلامحسین الهام

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
در رشته حقوق جزا و جرم شناسی

شهریور ۱۳۸۰

۳۹۵۳۹

تقدیم به

پدر و مادر گرامی و همسر عزیزم

که به من درس صبر و استقامت

و عشق و محبت را آموختند

تقدیر و تشکر

در ابتدا بر خود واجب می‌دانم که از استاد گرانقدرم جناب آقای دکتر آقای نیما که همواره این شاگرد حقیر را مورد لطف و عنایت خویش قرار داده و با راهنمایی‌های ارزنده خودشان نقش بسیار مؤثری در نگارش پایان‌نامه حاضر داشته‌اند و نیز استاد ارجمندم جناب آقای دکتر الهام که با ارشادات بسیار مفید خودشان بنده را در جهت غنای هرچه بیشتر مطالب پایان‌نامه یاری رسانده‌اند، کمال تشکر و قدردانی را نموده و زحمات این دو بزرگوار را ارج نهم. همچنین مراتب تشکر و امتنان خود را از کارکنان کتابخانه دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران ابراز می‌دارم.

(من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق)

چکیده تحقیق

در این تحقیق، با توجه به عنوان آن «حبس و توقیف» که تعرض به آزادی تن انسان می‌باشد قبل از پرداختن به موضوع اصلی بحث، بدواً طی یک فصل، کلیات، مورد بحث قرار گرفته، ابتدا به تعریف جرم از نظر حقوقدانان و نیز از نظر قانون مجازات اسلامی پرداخته شده، سپس به تاریخچه‌ای در زمینه حبس و توقیف غیرقانونی اشاره گردیده که در آنجا سابقه تاریخی از این جرم به طور مختصر بیان شده است.

در فصل دوم تحت عنوان «مبانی آزادی رفت و آمد»، مبانی و ملاکها و معیارهایی که در زمینه توقیف و حبس غیرقانونی وجود دارد اشاره شده است و مبانی مذکور در اعلامیه‌ها و بیانیه‌های حقوق بشر و همینطور در قوانین و مقررات مورد تصریح واقع گردیده و نظر اسلام در این باره تبیین شده است.

در فصل سوم تحت عنوان «بررسی حبس و توقیف غیرقانونی» آزادی تن و موارد سلب آزادی تن با توجه به مواد قانونی مذکور در قانون مجازات اسلامی بررسی شده است و در این رهگذر مواد ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲ تا ۵۷۵ و ۵۸۳ و مواد دیگری در این زمینه مورد بحث واقع شده و در حقیقت به بحث و توقیف غیرقانونی وسیله مقامات و مأمورین دولتی و افراد عادی اشاره شده است.

و نهایتاً در فصل چهارم، پاره‌ای مسائل مرتبط با جرم فوق‌الذکر بازگو شده است مسائلی از قبیل عوامل موجهه مانند دفاع مشروع، معاذیر قانونی، امر به معروف و نهی از منکر و خسارت بزه دیدگان این جرم و نهایتاً افرادی که مصون از توقیف و حبس هستند و تعیین و بررسی شده‌اند و در پایان هم نتیجه‌گیری و پیشنهاد، پایان‌نامه حاضر را به اتمام می‌رساند.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

چکیده تحقیق

۱	مقدمه
۳	۱- هدف تحقیق
۴	۲- ضرورت تحقیق
۴	۳- سابقه تحقیق
۵	۴- مسایل تحقیق
۵	۵- فرضیه تحقیق
۵	۶- روش تحقیق

فصل اول - کلیات

۱۰	مبحث اول : تعاریف و مفاهیم
۱۰	گفتار اول - تعریف جرم و عناصر تشکیل دهنده آن
۱۰	۱- عنصر قانونی
۱۱	۲- عنصر مادی
۱۲	۳- عنصر روانی
۱۲	گفتار دوم - آزادی شخصی و آزادی رفت و آمد
۱۵	مبحث دوم : بررسی سابقه تاریخی حبس و توقیف

فصل دوم - مبانی حرمت آزادی رفت و آمد

۲۲	مبحث اول: مبانی شرعی و فقهی
۲۸	مبحث دوم: مبانی حقوقی
۲۸	گفتار اول - اعلامیه‌های حقوق بشر و میثاق‌های بین‌المللی
۲۹	۲-۲-۲- اعلامیه جهانی حقوق بشر
۳۰	۳-۲-۲- میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی
۳۲	۳- اعلامیه اسلامی حقوق بشر
۳۴	گفتار دوم - قوانین و مقررات داخلی
۳۴	۱- قانون اساسی
۳۵	اول - قانون اساسی مشروطیت
۳۶	دوم - قانون اساسی جمهوری اسلامی
۴۱	۲- حقوق مدنی
۴۴	۳- حقوق جزا

فصل سوم - بررسی جرم حبس و توقیف غیرقانونی

۵۱	مبحث اول: توقیف غیرقانونی مذکور در ماده ۵۸۳ ق.م.ا.
۵۱	گفتار اول - تعریف جرم موضوع ماده ۵۸۳ ق.م.ا.
۵۳	گفتار دوم - عنصر مادی؛ مصادیق و اوصاف آن
۵۴	۱- فعل بودن، عمل ترکیب
۵۵	۱- مصادیق عنصر مادی
۵۵	الف - حبس

۵۷	ب - توقیف
۵۹	ج - احضار
۶۰	د - جلب
۶۲	هـ - دستگیری
۶۵	و - اخفاء به عنف
۶۸	۲- اوصاف و شرائط فعل
۶۸	الف) عدم وجود حکم مقام صلاحیتدار
۶۹	ب) سلب آزادی رفت و آمد در غیر موارد قانونی
۷۰	ج) عدم رضایت مجنی علیه
۷۱	۳- خصوصیت مرتکب
۸۴	۴- وسیله ارتکاب جرم
۸۴	۵- موضوع جرم
۸۵	۶- نتیجه محرمانه
۸۵	۷- رابطه علیت بین فعل مرتکب و نتیجه محرمانه
۸۶	گفتار چهارم - عنصر معنوی
۸۶	۱- سوء نیت عام
۸۶	۲- سوء نیت خاص
۸۷	۳- علم مرتکب به جرم بودن عمل ارتكابی
۸۷	۴- علم مرتکب موجود شرایط لازم جهت تحقق جرم
۸۷	۵- انگیزه
۸۸	گفتار پنجم - مجازات

صفحه	عنوان
۸۸	اول - کیفیات مشدده
۹۲	۲- معاونت در جرم توقیف غیرقانونی
	مبحث دوم: حبس و توقیف غیرقانونی به عنوان سلب یکی از آزادیهای مذکور در قانون
۱۰۰	اساسی (موضوع ماده ۵۷۰ ق.م.ا.)
۱۰۰	گفتار اول - تعریف جرم مذکور در ماده ۵۷۰ ق.م.ا.
۱۰۲	گفتار دوم - عنصر قانونی جرم مذکور در ماده ۵۷۰ ق.م.ا.
۱۰۳	گفتار سوم - عنصر مادی جرم مذکور در ماده ۵۷۰ ق.ت.ا.
۱۰۳	۱- فعل مرتکب، فعل مثبت است
۱۰۴	۲- اوصاف و شرایط فعل
۱۰۴	الف) سلب آزادی رفت و آمد به مناسبت شغل وظیفه رسمی
۱۰۴	ب) سلب آزادی رفت و آمد برخلاف قانون
۱۰۵	ج) عدم رضایت مجنی علیه
۱۰۵	۳- خصوصیت مرتکب
۱۰۷	۴- خصوصیت مجنی علیه
۱۰۸	۵- موضوع جرم
۱۰۹	گفتار چهارم - عنصر معنوی
۱۱۰	گفتار پنجم - مجازات مقرر در ماده ۵۷۰ ق.م.ا.
	مبحث سوم: اقدامات پیش‌بینی شده جهت جلوگیری از وقوع یا ادامه توقیف غیرقانونی
۱۱۴	
۱۱۵	گفتار اول - عدم استماع تظلمات محبوسین و توقیف‌شدگان
۱۱۷	گفتار دوم - پذیرش زندانی با توقیف شده بدون اخذ برگ بازداشت یا حکم حکومتی

عنوان	صفحه
گفتار سوم - عدم ارائه زندانی یا توقیف شده به مراجع قضائی	۱۲۰
گفتار چهارم - امر به توقیف در غیر موارد قانونی	۱۲۰
گفتار پنجم - نگاه داشتن شخص محکوم به حبس، زائد بر مدت مندرج در حکم	۱۲۱
محکومیت	۱۲۱
فصل چهارم - مسائل مرتبط با جرم حبس و توقیف غیر قانونی	
مبحث اول : عوامل موجهه جرم	۱۲۶
گفتار اول - دفاع مشروع	۱۲۷
۱- حبس و توقیف شخص مهاجم در مقام دفاع مشروع	۱۲۷
۲- دفاع مشروع در مقابل شخص مهاجم به منظور جلوگیری از توقیف غیر قانونی	۱۳۰
۳- مقاومت در برابر فرای انتظامی به منظور جلوگیری از توقیف غیر قانونی	۱۳۴
گفتار دوم - حبس و توقیف اشخاص در مقابل امر به معروف و نهی از منکر	۱۴۲
مبحث دوم : معاذیر قانونی	۱۵۱
مبحث دوم : جبران خسارات توقیف شدگان غیر قانونی	۱۵۵
مبحث سوم : مصونیت از حبس و توقیف غیر قانونی	۱۶۰
الف) مصونیت سیاسی	۱۶۰
الف) مصونیت پارلمانی	۱۶۲
۱- مصونیت مطلق یا عدم مسؤولیت	۱۶۲
۲- مصونیت پارلمانی	۱۶۳
۳- مصونیت قضایی	۱۶۳
نتیجه گیری	۱۶۵
فهرست منابع	۱۷۰

مقدمه

انسان مخلوق ویژه‌ای است که، با خصائل و استعداد‌های گوناگون خود، از سایر موجودات کاملاً متمایز است. گرایش‌های گوناگون انسانی ناشی از استعداد‌های خاص و جهت‌دهنده‌ای است که وی را به سوی خیر و یا شر می‌کشاند و سرنوشت فردی و اجتماعی و موقعیت دنیوی و اخروی‌اش را رقم می‌زند. از سوی دیگر انسان دارای کرامت است؛ زیرا خداوند سبحان بنی آدم را از ابتدای خلقت مورد تکریم قرار داده و با در اختیار گذاشتن خشکی و دریا، روزی پاکیزه مقرر داشته و بدین وسیله، آنان را بر بسیاری از موجودات برتری داده است.

از میان اوصافی که خداوند در نهاد انسان قرار داده است، آزادی خواهی است. انسان طبیعتاً متمایل به آزادی است و می‌خواهد برای انجام هر کاری پیش روی خود را باز و بی‌رادع و مانع ببیند. همانگونه که خداوند در آیه ۵ سوره قیامت فرموده است: «بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ» یعنی بلکه انسان می‌خواهد آنچه وعده شد تکذیب کند و عمر را بفجور گذراند.

آزادی عبارت از حقی است که به موجب آن، افراد بتوانند استعدادها و تواناییهای طبیعی و خدادادی خویش را به کار اندازند، مشروط بر آنکه آسیب و یا زیانی به دیگران وارد نسازند. از نظر فلسفی، انسان موجودی است که فطرتاً آزاد خلق شده و آزادی جزء خصایل غیرقابل انشکاک از طبیعت اوست. بدین اعتبار هر فرد دارای مجموعه حقوق بنیادی است که از خصلت عالی طبیعی او ناشی می‌شود. با این توصیف قانونگذاران در تدوین قواعد موضوعه، حق سلب یا محدودیت آزادی افراد را ندارند و دولت‌ها نیز نباید مانعی در مقابل این حقوق طبیعی ایجاد نمایند.

از دیدگاه اسلام، خداوند انسان را موجودی شریف و نمونه قرار داده و مزایایی به او بخشیده که سایر موجودات از آن محرومند. یکی از امتیازات افراد آزادی اراده، توأم با مسؤولیت است که به موجب آن می‌توانند سرنوشت خویش را رقم زنند و نتیجه کارخوب

و بدخویش را ببینند. آفریدگار جهان با همه سلطه و سیطره‌ای که بر همه موجودات دارد، انسان را در حدود اختیاراتی که او بخشیده است، مطلقاً ملزم به انجام کارها نساخته، بلکه وسیله امر و نهی و ارشاد و بیان عاقبت امور، بدون سلب آزادی و استقلال وی، افعال و حرکات انسانی را تحت انضباط درآورده است. در نزد اسلام، عقل و منطق از حقوق فطری انسانها به شمار می‌رود تا با به کار انداختن آن، به حل و فصل مسائل زندگی خویش بپردازند. در غیر اینصورت، با حیوانات تفاوتی نخواهند داشت.

یکی از برنامه‌های پیامبرگرمی اسلامی (ص) اعمال اصل حریت و آزادی است و به حکایت قرآن، هم او، محدودیت‌های پیشین و غل و زنجیر اسارت بار را با دعوت الهی، از مردم برداشته و به آنان درس آزادی آموخته است. امام علی (ع) نیز در گفتار خود، آزادمندی و حریت را به مردم آموخته تا به بندگی دیگران تن در ندهند؛ ایشان فرموده‌اند: «لَا تَكُنْ عَبْدًا غَيْرَكَ فَقَدْ جَعَلَكَ اللَّهُ حُرًّا» یعنی، بنده دیگری مباش همانند خداوند تو را آزاد قرار داده است. حضرت در زمان حکومت و خلافت خود برای مردم آزادیهای شایسته قائل می‌شده است.

در قوانین و مقررات کشور ما، ایران، هم از ابتدای روند قانونگذاری مسأله آزادیهای افراد ملت مورد توجه قرار گرفته است. در قوانین قبل از انقلاب و بعد از انقلاب در قوانین مختلف اعم از اساسی، جزائی و سایر مقررات به این امر مهم اشاره شده است.

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که در اصول متعدد برای مردم جایگاه ویژه‌ای در آزادیهای فردی و حقوق اجتماعی و سیاسی قائل شده، در اصل نهم، آزادی را یکی از محورهای اصلی نظام سیاسی کشور قرار داده است که به صور گوناگون متظاهر می‌شود، در فصل سوم (اصول ۱۹ تا ۴۲) حقوق ملت در جلوه‌های مختلف مقرر شده و آزادی افراد تا آن حد که به حقوق و آزادی دیگران و ارزشهای جامعه ضرری نرساند، وسیعاً مورد تأکید قرار گرفته است. از جمله آزادیهای مورد اشاره در قانون اساسی، آزادی رفت و آمد است که در متن پایان‌نامه بدان تصریح شده است در قوانین و مقررات جزائی.

ضمانت اجرای سلب آزادی رفت و آمد، تحت عنوان «حبس و توقیف غیرقانونی» پیش‌بینی گردیده است.

در قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ این جرم مورد اشاره واقع شده بود و از جمله مواد مهم این قانون محسوب می‌شد. این مواد، مواد ۱۹۳ و ۱۹۴ قانون مجازات فوق‌الذکر بود.

پس از انقلاب، قانونگذار اسلامی نسبت به آزادیهای شخصی افراد ملت بی‌اعتنا نبود و همانطور که گفته شد در قانون اساسی جمهوری اسلامی این آزادیها برشمرده شد. با تصویب قانون راجع به مجازات اسلامی که در راستای رعایت اصل چهارم قانون اساسی صورت گرفت، مسأله سلب آزادیهای شخصی و از جمله «حبس و توقیف غیرقانونی» مورد توجه واقع شد. ماده ۴۸، ۴۹، ۷۱ و ۷۲ این قانون گویای این مطلب بود. با تصویب قانون مجازات اسلامی (بخش تعزیرات) در سال ۱۳۷۵، مجدداً به مسأله فوق‌الذکر صراحتاً اشاره گردید و این در ماده‌های ۵۷۰ و ۵۷۱، ۵۷۲ تا ۵۷۵ و ۵۸۳ قانون مزبور تکرار شد، که در متن پایان‌نامه مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۱- هدف تحقیق

همانطور که گفته شد، آزادی از مهمترین موهبتها یکی از بارزترین حقوق طبیعی و اولیه انسانهاست که در طول قرون و اعصار، از جمله بحث انگیزترین نهادها به شمار می‌رفته است.

یکی از انواع آزادی، آزادی تن آدمی است که براساس آن، فرد انسانی می‌تواند هرکجا که بخواهد برود، بیاید، بنشیند، برخیزد، سکونت یا اقامت‌گزیند، سفر کند و... و کسی مانع وی نشود و راه را بر او نبندد و او را از رفت و آمد باز ندارد، جز در مواردی که قانون مقرر کرده باشند. این نوع آزادی از دیرباز مورد حمایت بوده و امروزه نیز اعلامیه‌های جهانی مربوط به حقوق بشر و قوانین اساسی و عادی کشورهای مختلف، به طرق گوناگون

از آن حمایت می‌کنند و تضمیناتی نیز برای حفظ و رعایت آن قائل شده‌اند، ولی متأسفانه به رغم اهمیت و حساسیت این نوع آزادی، و نیز به رغم حمایتها و تضمینهای حقوق و قانونی، مذهبی و اخلاقی از آن، همیشه مورد تعرض نیز بود، و امروز هم، اضافه برآنکه بشر، خویشتن را در اسارت «ماشین» و محصول دست خود درآورده، تعرض به آزادی تن او هم به طرف و به انحاء گوناگون از سوی مقامات و مأمورین دولتی و اجرایی و قضایی و یا افراد عادی صورت می‌گیرد. به گونه‌ای که سلب آزادی تن هم از جرائم علمیه اشخاص محسوب می‌شود از آن جهت که لطماتی را بر حیثیت معنوی اشخاص و بعضی اوقات که توأم با عنود و زور باشد بر تمامیت جسمانی شخص یا اشخاص وارد میکند و هم از جرائم علیه آسایش عمومی به حساب می‌آید از آن نظر که باعث می‌شود در صورت ارتکاب عمل خصوصاً از ناحیه مقامات و مأمورین دولتی، مردم اعتماد و اطمینان خود را نسبت به آنها از دست داده و از نظرامنیت دچار هراس و وحشت باشند. لذا تدبیری باید و چاره‌ای شاید. این اهمیت و حساسیت آزادی تن از سویی و وضعیت دوگانه حمایت و تعرض بدان از سوی دیگر، یکی از انگیزه‌های نگارنده در انتخاب موضوع بوده است.

۲- ضرورت تحقیق

با عنایت به وجود پاره‌ای از ابهامات و مسائل ریز و در عین حال مهمی که در این زمینه وجود دارد برخورد واجب دیدم که به این موضوع بپردازم و با در نظر گرفتن همین مسائل کار خود را شروع و به انجام رسانم

۳- سابقه تحقیق

در مورد سابقه تحقیق تا آنجایی که نگارنده اطلاع دارد. بیشتر مطالبی که در این زمینه وجود دارد یا به صورت مقاله است و یا اینکه اگر کتابی هم در این خصوص وجود داشته باشد، محتوای تمام مکتبهای مورد نظر به این موضوع مهم بطور کامل نپرداخته‌اند.

البته پایان‌نامه‌هایی نیز وجود دارد که به همین صورت یعنی همانند کتابهای موجود می‌باشند و عناوین آنها هم نشان‌دهنده این است که نگارنده‌های چنین پایان‌نامه‌هایی به صورت گذرا به این مطلب اشاره نموده‌اند مانند پایان‌نامه دکتری آقای دکتر نیکزاد که با عنوان "توقیف احتیاطی" به رشته تحریر درآمده است.

۴- مسایل تحقیق

مسأله اساسی در این تحقیق عبارتست از اینکه آیا توقیف و حبس غیرقانونی شامل چه افعالی می‌شود؟ آیا قانونگذار کشور ما به این امر مهم عنایت کافی مبذول داشته است یا نه؟ آیا تدابیر پیشگیری‌کننده یا بعبارتی سیاست جنائی خاصی را در قبال چنین جرم در پیش روی خود قرار داده است؟ آیا همه افراد جامعه به نوعی می‌توانند مرتکب چنین عمل مجرمانه‌ای شوند؟

۵- فرضیه تحقیق

فرضیه اساسی این پایان‌نامه این است که جرم توقیف غیرقانونی دارای چنان آثار مخربی در جامعه است که می‌تواند اشاعه عدم احساس امنیت را در بین اقشار مختلف مردم، فراهم آورد. از طرف دیگر آن چنان حیثیت معنوی اشخاص را در معرض خطر قرار می‌دهد که ضرورت جبران این صدمات وارده به آنها را می‌طلبد. مواد مربوط به این جرم در قانون مجازات اسلامی دارای اندک ابهامی است که ضرورت رفع این ابهام احساس می‌گردد.

۶- روش تحقیق

روشی را که اینجانب برای تحقیق در این خصوص انتخاب کردم، روش کتابخانه‌ای می‌باشد. در این رهگذر از کتابخانه‌های دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران،